

Kudüs'te İlk Cuma: 2 Ekim 1187

First Friday In Jerusalem: 2th October 1187

Nadir KARAKUŞ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Çorum/Türkiye
Assoc. Prof., Hitit University Faculty of Theology, Department of Islamic History,
Çorum/Turkey
nadirkarakus@hitit.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-1508-9752

DOI: 10.47425/marifetname.878583

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11 Şubat /February 2021

Kabul Tarihi | Accepted: 2 Nisan /April 2021

Yayın Tarihi | Published: 30 Haziran /June 2021

Atıf | Cite as

Karakuş, Nadir. "Kudüs'te İlk Cuma: 2 Ekim 1187 [First Friday In Jerusalem: 2th October 1187]". Marifetname. 8/1 (Haziran/2021), s. 41-63.

İntihal | Plagiarism

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Siirt University Faculty of Divinity. Siirt/Turkey.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/marifetname>

mail: sifdergisi@gmail.com

Kudüs'te İlk Cuma: 2 Ekim 1187

Öz: Haçlıların 1099 yılında Kudüs'ü ele geçirerek burasını yakıp yıkmaları, mabetlere sığınan Müslümanları öldürmeleri İslâm âleminde büyük bir hü-zün doğurmuştu. Müslümanlar arsındaki kavgalar ve ayrışmalar Haçlıların işini kolaylaştırmış ve Urfa, Antakya yanında Kudüs'te de bir krallık kurarak buraya yerleşmişlerdi. Bundan sonra Müslümanlar Kudüs'ü geri almakla de-ğil, Haçlılar karşısında kendilerini korumakla vakit harcamışlardı. Haçlılara karşı ilk ciddi taarruzu Zengî yapmış, onun 1146'da ölümünden sonra da mücadeleyi daha başarılı olarak oğlu Nureddin devam ettirmişti. Nureddin'in 1154 yılında Dımaşk'ı ele geçirmesi Suriye'de bir Müslüman bütünlüğü oluş-turmuş, ancak bu yeterli olmamıştı. Kudüs'e hâkim olmak için Mısır'ı da ele geçirmek gerekiyordu. Bu sırada Mısır'da karşılıklar çıkınca, Nureddin de kumandanı Şirkûh ve onun yeğeni Selahaddin'i Mısır'a gönderdi. Haçlıların da duruma el koymaları Şirkûh'u yavaşlatamadı ve 1169 yılında Mısır'a hâkim olundu. Bu sırada Şirkûh öldü ve onun yerine yeğeni Selahaddin vezir oldu. 1171 yılında Mısır'da hutbe, iki asır aradan sonra yeniden Abbasiler adına okutularak Fatımiler devri sona erdirildi. 1174'de Nureddin'in ölümü ile bay-rağı devir alan Selahaddin, bir müddet iç karışıklıklarla uğraştı ve daha sonra Haçlılara karşı harekete geçti. 1187 yılında önce Hittin Savaşı'nda Haçlılar mağlup edildi, sahildeki şehirler Sûr kenti hariç ele geçirildi ve ardından da 2 Ekim 1187'de Kudüs fethedildi. Bu gelişen süreçte önemli rollerden birisi, Selahaddin yanında Nureddin'in idi ve Müslümanlar büyük bir sevinç yaşı-yorlardı. Miraç gecesi sabahı şehre girildi ve ilk Cuma namazı kılınarak ilk hutbe okundu. Kutsal yerlerden haç temizlenmiş yerine tevhid bayrağı dikil-mişti. Dımaşk kadısı İbnü'z-Zeki, ilk hutbeyi okuma ayrıcalığını elde etmiş, Müslümanların sevincine tercümanlık yapmıştı.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Kudüs, Haçlılar, Nureddin, Selahaddin, Hutbe.

The Principal Branch of the Akan, the Ethno-Religious Community of West Africa: The Asante

Abstract: In 1099 the Crusaders invaded Jerusalem and destroyed this place, killing Muslims who had taken refuge in the sanctuaries. The fights and divisions among Muslims facilitated the work of the Crusaders, and Edessa had settled here by establishing a kingdom in Jerusalem next to Antioch. After that, they had spent time trying to take back Jerusalem, not Muslims, but to protect themselves against the Crusaders. The first of-fensive against the Crusaders was Zengî, and after his death in 1146, his son Nureddin continued the struggle more successfully. Nureddin's seizure

of Damascus in 1154 created a Muslim unity in Syria, but this was not enough. In order to dominate Jerusalem, it was necessary to seize Egypt. Meanwhile, when disagreements arose in Egypt, Nureddin sent his commander Shirkuh and his nephew Saladin to Egypt. The crusaders' seizure of the situation could not slow Shirkuh and Egypt was taken over in 1169. Meanwhile, Shirkuh died and his nephew Saladin became a vizier in his place. In 1171, the Khutba in Egypt was taught again after two centuries in the name of the Abbasids and the Fatimid era was ended. In 1187, first the Crusaders were defeated in the Battle of Hattin, Jerusalem was conquered on 2 October 1187. One of the important roles in this developing process was Nureddin's side with Saladin, and the Muslims were experiencing great joy. On the morning of the Miraj night, the city was entered and the first Friday prayer was performed and the first sermon was read.

Keywords: İslamic History, Jerusalem, Crusaders, Nur al-Din, Saladin, Sermon.

Giriş

Kadım ve kutsal şehir Kudüs'e sadece Jerusalem veya Yeruşalayim¹ denilmiyordu; burası aynı zamanda bir "Medinetüsselâm" idi.² Yahudiye platosunun tepelerine³ Hz. Süleyman'ın kurduğu bu mukaddes şehir, daha sonra Babil hükümdarı Buhtunnasr (II. Nabukadnezar)'ın (MÖ. 605-562) tahribine uğramıştı. Kısa süre sonra Fars hükümdarlarından biri tarafından yeniden imâr edilen şehir, Roma İmparatoru Titus Flavius Vespasianus (39-81) tarafından bir kez daha yakılıp yıkılmıştı.⁴ Ancak şehirde halâ kutsal izlerin gölgesi kalmaya devam etmişti. İbrahim peygamberin izlerinden onun mezarına, Eyyûb'un evlerinden kuyusuna kadar pek çok hatırayı sinesinde barındırmaya devam etmişti. Hz. Davud'un mihrabı, oğlu Süleyman'ın azameti ve hükümranlığı, İsa'nın çilesi hep şehrin sokaklarında kendisini hissettirdi.⁵

¹ Saadia Gaon, *Dictionnaire de la Bible* (Paris: Avec Privilege Du Roi, 1912), 3/2: 1318.

² Ömer Faruk Harman, "Kudüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 323.

³ İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, trc. Murat Ağar (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008), 139.

⁴ Ebu'l-Fidâ, *Takvimu'l-Büldân: Ebu'l-Fidâ Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017), 208.

⁵ Makdisî, *Absenü't-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları,

Kudüs, Hz. Muhammed'in bi'setinden sonra Miraç olayına da şahit oldu ve Müslümanlara ilk kıblegâh olma özelliği ile de⁶ mü'minlerin gönlünde ayrı bir yer edindi. Kur'an-ı Kerim'de; çevresi mübarek kılınan Mescid-i Aksâ'dan⁷ bahsedildiği gibi, Kudüs, "kutsal toprak"⁸ ve "iyi ve güzel bir ev"⁹ olarak da tavsif edildi. Allah Rasulü'nün Mescid-i Aksâ'nın, Mescid-i Haram ile Mescid-i Nebî'den sonra ziyaret edilebilecek üç kutsal mekândan biri ve yeryüzünde Mescid-i Haram'dan sonra inşâ edilen ikinci mescid olduğundan bahsetmesi¹⁰ buraya ayrı bir değer kattı.

VII. yüzyılda Bizans'ın hâkim olduğu şehir yeni bir kırım yaşadı ve 638 yılında Kudüs, Müslümanların hâkimiyetine girdi. Şehir halkı, cizye ile haraç ödemek ve Şam şehirlerine verildiği gibi kendilerine de emân verilmesi karşılığında Kudüs'ü teslim etmek istediklerini bildirmişlerdi. Kudüslülüler, sulh anlaşmasının bizzat Halife Ömer (13-23/634-644) tarafından yapılmasını istemişler ve Suriye valisi Ebû Ubeyde b. Cerrâh da (ö. 18/639) bu yeni gelişmeyi Hz. Ömer'e bildirmişti. Câbiye'den yola çıkan Hz. Ömer, Kudüs'e gelerek anlaşmayı imzalamış, buradaki Hıristiyan ve Yahudilere serbestçe inançlarını yaşamaları ayrıcalığını bahşetmişti.¹¹ Kudüs tarihinde alışılmış yıkım ve katil olayları bu kez yaşanmadığı gibi şehre adalet ve huzur hâkim olmuştu. Hz. Ömer, Kudüs Patriği Sophronios tarafından Hıristiyanlarca kutsal olan Kemâme Kilisesi'ne götürülerek gezdirildi ve burası halifeye tanıtıldı. Onlar kilisede iken namaz vakti yaklaşmış, Hz. Ömer de büyük bir nezaketle seccadesini nereye serebileceğini sormuştu. Patrik, halifeye bulunduğu yerde namazını kılabileceğini söyleyince, Hz. Ömer bu teklifi, burasının daha sonra Müslümanlar tarafından ibadethaneye dönüş-

2015), 160; İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, trc. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), 150.

⁶ Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtül-Kübrâ*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut, by. y., 1388/1968) 1: 243.

⁷ el-İsrâ, 17/11.

⁸ el-Mâide, 5/21.

⁹ Yûnus, 10/93.

¹⁰ Bkz. Buhâri, "Fadlû's-Salât fi Mescid-i Mekke ve'l-Medîne", 6; "Hâc", 26; Müslim, "Mesâcid", 3. Ayrıca bkz. Cemâleddin el-Cevzî, *Târîhu Beyti'l-Mukaddes*, thk. Muhammed Azb (y.y, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, t. y.), 1: 35-49.

¹¹ Belâzurî, *Fütûbu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, trc. Mustafa Fayda (İstanbul, Siyer Yayınları 2013), 162; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 2: 543.

türülebileceği endişesini dile getirerek reddetmişti. Daha sonra da kilisenin avlusunda namazını eda eden Ömer'i, ilerleyen yıllar haklı çıkarmış ve halifenin seccadesini serdiği yere, bugünkü Ömer Camii inşa edilmişti.¹²

Emevîler (30-132/651-750) ve Abbasiler döneminde (132-656/750-1258) devam eden İslâm hâkimiyeti, Tolunoğulları (254-292/868-905), İhşidîler (323-334/935-946) ve ardından gelen Fatımîler (296-566/909-1171) ile Mısır merkezli olarak idare edilmeye başlamıştı. 463/1071 yılında ise Kudüs, Selçuklu idaresi ile tanıştı ve Alparslan'ın kumandanlarından Atsız b. Uvak (463-471/1071-1079) tarafından fethedilerek burada yeniden Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh (422-467/1031-1075) adına hutbe okunmaya başlandı.¹³ Atsız'ın 471/1079'da Tutuş tarafından öldürülmesinden sonra ise Kudüs ve çevresi Alparslan ve Melikşah'ın meşhur kumandanlarından Artuk b. Eksük'e (ö. 484/1091) verilmişti.¹⁴ Onun ölümünden sonra da şehir oğulları Necmeddin İlgazi (ö. 515/1122) ve Sökmen'e (ö. 497/1104) geçmişti.¹⁵ Ancak şehir onların elinde de çok kısa bir süre kalmış ve yaklaşık yedi yıl sonra Fatımî veziri ve başkumandanı Efdal b. Bedrülcemâlî (ö. 514/1121) tarafından 491/1098'de teslim alınmıştı.¹⁶ Bundan sonra da Kudüs, kendisini teslim alacak, yakıp yıkacak olan Haçlıları bekleyecekti.

Bu makalemizde, Papa II. Urbanus'un 488/1095'te Clermont'ta yaptığı Haçlı seferi çağrısından¹⁷ yaklaşık dört yıl sonra, 492/1099'da Haçlıların işgaline maruz kalan Kudüs'ün yaklaşık doksan yıllık süreçte niçin

¹² Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, trc. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), 1: 3.

¹³ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları* (Ankara, Dil ve Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981), 1: 43-44; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul, Ötüken Yayınları, 1953), 31.

¹⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât v. dğr. (Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1434/2013), 19: 404-5.

¹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fi Târîhi Haleb* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1: 233.

¹⁶ Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Düşman Kardeşler, Rıdvan ve Dukak", *İstem*, yıl: 16, sayı: 32 (2018), 259-277.

¹⁷ Bkz. Alfons Becker, "Papst Urban II. (1088-1099)", *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 19, 2 vols (Stuttgart: Hiersemann, 1964-88); Augustin Fliche, "Urbain II et la croisade", *Revue d'histoire de l'église de France* 13 (1927), 289-306; Michael Matzke, "De origine Hospitalorum Hierosolymitanorum – vom klosterlichen Pilgerhospital zur internationalen Organisation", *Journal of Medieval History* 22 (1996), 1-23; Dana C. Munro, "The speech of Pope Urban II at Clermont, 1095", *American Historical Review* 11 (1905-6), 231-42.

Haçlıların elinde kaldığı anlatılacaktır. Ayrıca Kudüs'ün fethinde rolü olan ve bu zaferi daha önceden hazırlayan liderler ve hânedanlardan da kısaca bahsedilecektir. Makalemizin ana ağırlığı ise Kudüs'ün sadece Selahaddin-i Eyyübî tarafından değil, aynı zamanda onu yetiştiren Nureddin ve diğer kahramanlar tarafından da fethedildiğini anlatmak olacaktır. Başlığımızdan da anlaşılacağı üzere 27 Recep 583/2 Ekim 1187'de Kudüs'te okunan ilk hutbede Nureddin'in çabalarının da büyük rol oynadığı gözler önüne serilmeye çalışılacaktır. Ayrıca Kudüs'te okunan bu hutbenin Müslümanların birliği devam ettiği sürece, diğer Haçlı devletçiklerinin de sonunu getireceğinin habercisi olduğu vurgulanacaktır. Diğer yandan Kudüs'te okunan bu ilk hutbenin kaynaklarımızda birkaç cümle ile geçiştirilmesi, bu konunun teferruatlı olarak anlatılmasını da zaruri kılmıştır. Makalemizin, böyle bir eksikliği de gidereceği kanaatindeyiz.

1. Haçlılar Kudüs'te

1098'de Antakya'yı ele geçiren Haçlıların şimdiki hedefleri Kudüs idi. Haçlılar gelirken her tarafı yakıp yıktıktan, ele geçirdikleri Müslümanları katlettikten sonra Kudüs'e ulaştılar. Yafa limanına gelen İngiliz ve Ceneviz gemilerinden elde ettikleri kuşatma aletleri ve malzemelerle Temmuz 1099'da taarruza geçtiler.¹⁸ Fatımîler'in Kudüs valisi İftihârüddeve gerekli hazırlıkları yapmasına rağmen Kudüs'ün ele geçmesine engel olamadı.¹⁹ Kudüs 15 Temmuz'da ele geçirilince burada tam bir katliam başladı ve Haçlılar kanla ve talan ile şehre yerleşip, burada Urfa ve Antakya'dan sonra üçüncü bir Haçlı devletçisi kurdular.²⁰

¹⁸ William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, trc. Enver Ziya Karal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), 146.

¹⁹ Bkz. Yaacov Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Arab History and Civilization: Studies and Texts, 1 (Leiden: Brill, 1991).

²⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'l-Zaman*, 20: 335; Fulcherius Carnotensis, *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, trc. F. Rita Ryan, (Knoxville: University of Tennessee Press, 1969), 123-25; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 1: 217-22; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, trc. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı, 2014), 115-121; Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, trc. Mustafa Daş (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016), 112-13; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferleri 1096-99*, trc. L. Ece Sakar (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013), 72-81; Mike Paine, *Haçlı Seferleri*, trc. Cumhuriyet Atay (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011), 35; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, trc. Ekin

Haçlıların mukaddes kenti yakıp yıkması, Müslümanlar arasında derin bir üzüntüye neden olsa da, Suriye'deki şehir yöneticileri ve Büyük Selçuklu Devleti kendi iç meselelerine odaklanmışlardı. İlk Haçlıların Anadolu topraklarından geçmeleri esnasında onlara karşı büyük bir direnç gösteren Anadolu Selçukluları ise, I. Kılıcarslan (1092-1107) liderliğinde daha çok Dânişmendliler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardı.²¹ Abbasî Halifesi Müstazhir-Billâh (1094-1118) Büyük Selçuklu Sultanları'nın gözetimi altında olup, kendi gücünü ortaya koymaktan uzak bir kişilikti. Halife ve Sultan, Kudüs'ün kurtarılması ile ilgili bir şey yapamadıkları gibi 1109 yılında Trablus Haçlı Kontluğu adı altında dördüncü bir Haçlı devletçığının kurulmasını da çaresiz gözlerle izlemekle yetindiler.²²

Haçlılar Kudüs'e iyice yerleşmişler ve burada bir krallık kurmuşlardı. Haçlı seferlerinin önemli aktörlerinden Templier (Tapınak) şövalyeleri Mescid-i Aksâ'yı ele geçirerek burasını kendilerine mesken, atlarına ahır yapmışlardı.²³ Aksâ'nın bilhassa mihrabının domuzlarla, küfür yazılarıyla ve binaya döktükleri dışkılarla dolu olduğu söyleniyordu. Mescid-i Aksâ'nın ayrıca günahlardan ve kutsalın ayaklar altına alınmasından dolayı da mahzun bir görünümü vardı. Kudüs, şimdi bir kurtarıcı bekliyor, yeniden eski hoşgörü ortamını özlüyordu.²⁴ Kilise çanları tarafından ezanların susturulması müminlere eza veriyor, kirlenen kutsal mekânlar eski temiz ve pâk hale tekrar geri dönmek için bir kurtarıcı bekliyordu.²⁵ Haçlıların Antakya'dan Kudüs'e doğru ilerlerken büyük bir katliam yaptıkları Maarratü'n-Nu'mân'da her tarafa haç

Duru (İstanbul: Say yayınları, 2018), 156-58; Bernard Hamilton, "The Impact of Crusader Jerusalem on Western Christendom", *Catholic Historical Review* 80 (1994), 695-713.

²¹ Kerimüddin Mahmud el-Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Abbâr*, trc. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 21; Claude Cahen, "La Turquie pre-ottomane", *Varia Turcica*, 7 (İstanbul: Divit, 1988).

²² Bkz. Nadir Karakuş, "Trablus'ta Bir Emirlik: Benû Ammâr", *İstem*, sayı: 16, cilt: 31, (2018), 69-85.

²³ Bkz. Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, trc. Berna Ülner (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006).

²⁴ Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, trc. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 327.

²⁵ İmâdeddin Kâtip Isfahânî, *el-Fethul-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî* (y.y, Dâru'l-Menâr, 1425/2004), 1: 336.

dikilmesini hazmedemeyen Müslümanlar,²⁶ şimdi Kudüs'ün en mukaddes yerlerinde haçlar görmeye katlanmaya çalışıyorlardı.

Büyük Selçuklu Sultanlarının Haçlılar ile mücadele etmeleri ve Kudüs'ü kurtarmaları için gönderdiği Mevdûd b. Altuntegin ve Aksungur el-Porsukî Haşhaşiler tarafından şehid edildi;²⁷ son kumandan Porsuk ise Dımaşk, Halep'teki Lü'lü ve Artuklu ırkdaşları tarafından yalnızlığa itilerek 1117'de Haçlılar karşısında Tel-Dâniş'te büyük bir yenilgi yaşadı.²⁸ Bu son girişim, Büyük Selçukluların Kudüs ve Suriye'yi kendi haline bırakmasını da beraberinde getirdi. İlgazi'nin 1119'da Antakya Haçlılarını, Kanlı Tarla Savaşı veya Haçlıların tabiri ile "*Ager Sanguinis*"da yenmesi²⁹ çok büyük bir yarar sağlamadığı gibi, kahraman yeğeni Belek b. Behrâm'ın 1124 tarihinde Menbic önlerinde şehit düşmesi, Haçlılara karşı yapılan etkin mücadeleleri de sona erdirdi.³⁰

Bundan sonra sahneye 1094'de Tutuş tarafından öldürülen Selçukluların Halep valisi Kasımüddele Aksungur'un³¹ oğlu İmâdüddin Zengî çıktı. İmâdüddin Zengî, Haçlılara karşı ilk cihad seferberliğini başlatan lider olarak görülür.³² Nitekim O, 1144 yılında Urfâ'yı Haçlılardan alarak kendisine umut bağlayanları hayal kırıklığına uğratmadı.³³ Onun 1146 yılında Caber önlerinde öldürülmesi üzerine kutsal savaşı oğlu Nureddin Zengî (1146-1174) üstlendi. Urfâ çevresindeki son Haçlı kalıntılarını temizleyen

²⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Şam Tarihine Zeyl*, trc. Onur Özatağ (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 5.

²⁷ Nadir Karakuş, *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler* (İstanbul: Mana Yayınları, 2018), 42, 51.

²⁸ Albert of Aachen, *History of the Journey to Jerusalem, The Early History of the Latin States, 1099-1119*, edit. Susan B. Edgington (England: Ashgate Publishing Company, 2013), 2: 194-95.

²⁹ William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, trn. Emily Atwater Babcock (New York: Columbia University Press, 1943), 1: 528-30; Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, 32.

³⁰ Bkz. Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Menbic", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11 (3), (2018), 2072-2086.

³¹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, trc. Ahmed Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957), 1: 127.

³² Emmanuel Sivan, *L'Islam et la Croisade* (Paris: y.y., 1968), 44.

³³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 331-34; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, trc. Hrant Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987), 296-97; Ebû Abdullah Muhammed Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular İle İlgili Bölümler, 1037-1144*, trc. Ali Sevîm, (Ankara: TTK Basımevi, 2006), 82-3; Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: TTK Basımevi, 1950), 2: 378-79.

Nureddin,³⁴ daha sonra da Haçlıların ellerinde bulunan Halep-Antakya sınırındaki önemli kaleleri ele geçirerek, bir anda kariyerini babasının dengine çıkarmayı bildi.³⁵ İkinci Haçlı Seferi'nin bertaraf edilmesinden sonra,³⁶ Nureddin 1149 yılında Antakya Haçlılarına İnad ile Gab bataklığı arasında büyük bir mağlubiyet tattırarak, Kutsal cihadın yeni temsilcisi olduğu gösterdi.³⁷ Bundan sonra Nureddin, Suriye'yi tek bayrak altında toplamak üzere kendisinden önce yapılamayan bir başarıya imza atarak 1154'de Dımaşk'ı Böri hanedanının (1104-1154) elinden alarak büyük bir başarıya imza attı.³⁸ Bu, babası İmâdüddin Zengî'nin dahi başaramadığı büyük bir zaferdi.³⁹ Onun bu başarısı, 1153'de Mısır'ın kilidi sayılan Askalân'ın Haçlılarca ele geçirilmesini bir anda gölgede bırakmıştı.⁴⁰

Bundan sonra Kudüs'ün yeniden ele geçirilmesi için, Mısır'ın da bu güç birliğine dâhil edilmesi gerekiyordu. Büyük bir stratejist olan Nureddin, Mısır'daki Fatimî yönetiminin büyük bir zafiyet içinde olduğunu ve son demlerini yaşadığını biliyor, bunun için de uygun bir fırsat gözlüyordu. Aradığı fırsat, vezirlik makamından atılan Fatimî idarecisi Şâver'in kendisine yardım talebi ile tecelli etti. Şâver, tahtını yeniden elde etme karşılığında Nureddin'in göndereceği ordunun tüm masrafını karşılayacağı gibi, Mısır gelirinin de üçte birini ona vermeyi vaat ediyordu. Bundan sonra Nureddin'in en güvendiği kumandanı Şirkûh (ö. 1169), beraberindeki büyük harp yeteneğine sahip Oğuz birliği ile Mısır'a giderek vezir Dirgâm'ı yendi ve Şâver'e tahtını iade etti.⁴¹ Ancak Şâver de hemen sözünü unuta-

³⁴ Urfalı Mateos, *Vekayinâme*, 300-301.

³⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep*, 1: 333.

³⁶ Bkz. Odo de Deuil, *The Journey of Louis VII to the East*, edit. W. T. H. Jackson (Paris: Waquet, 1949).

³⁷ Thomas F. Madden, *The Concise History of Crusades* (New York: Rowman&Littlefield, 2014), 63; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, trc. Özden Arıkan (İstanbul: Numune Matbaacılık, 1986), 45; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinden Moğol İstilasına Tarihin Tanığı, Harim Kalesi", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 19, sayı: 1 (2017), 53-85.

³⁸ İbnü'l-Kalânîsi, *Şam Taribine Zeyl*, 189-90; Nadir Karakuş, "XII. ve XIII. Yüzyıllarda Dımaşk ve Haçlılar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 22, sayı: 1 (2018), 189-213.

³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9: 279; Nadir Karakuş, "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 43 (2017), 253-282.

⁴⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2: 283.

⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1407/1987) 9: 465; Ebü Şâme el-Makdisî, *Kitabur-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn*

rak Şirkûh'tan Mısır'ı terk etmesini istedi. Şirkûh bu ihanete karşı çıkınca da Kudüs Haçlı Kralı Amaury'yi yardıma çağırdı.⁴² Şâver'in, bu Nureddin ile Haçlılar arasında gidip gelen tehlikeli manevrası, 1169 yılında Şirkûh'un ve yeğeni Selahaddin'in Mısır'a yaptığı üçüncü sefer ile iflas etti ve Nureddin'in askerleri Mısır'a hâkim olarak son Fatimî halifesi el-Âdîd-Lidînillah'ın (1160-1171) huzuruna çıkıp ona itaat arz ettiler. Bir müddet sonra Şâver öldürüldü ve Şirkûh, el-Âdîd tarafından yeni Fatimî veziri ilân edildi. Ancak kısa bir süre geçtikten sonra kahraman Şirkûh'un ölmesiyle onun yerine, yeğeni Selahaddin Yusuf Fatimî veziri oldu.⁴³

Mısır'da yaklaşık iki asır hüküm süren Fatimî yönetiminin bir anda sona ermesi pek de kolay değildi ve Selahaddin bir müddet iç karışıklıkları halletmeye çalıştı. Daha sonra da halife el-Âdîd'ın 1171'deki ölümüyle Mısır'a hâkim oldu.⁴⁴ Nihayet Nureddin'in büyük bir öngörüsü sayesinde Suriye ile Mısır birleşmiş ve Kudüs'e giden yol Müslümanlara biraz daha açılmıştı. 1174'de Nureddin'in ölümü ile şimdi kutsal cihadın önderi Selahaddin idi.⁴⁵ Nureddin ölmüştü; ancak Musul, Dımaşk ve Musul'daki Zengiler Selahaddin'in tabisi olmayı reddediyorlardı. Bu şehirlerden Selahaddin'e ilk itaat eden Dımaşk oldu ve Sultan'a kapılarını Ekim 1174'de açarak kendisine boyun eğdi.⁴⁶ Selahaddin, "*Dostları ile uğraşanlar, düşmanları ile savaşmazlar*" demesine⁴⁷ rağmen bir müddet kendi hâkimiyetini güçlendirmek için özellikle Halep Zengileri ile bazı mücadelelere girdi. Bu arada Haçlılara karşı da bazı önemli başarılar kazanarak onları sindirmesini bildi.⁴⁸

en-Nuriyye ve's-Salâbiyye, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1: 407; Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr, Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*, trc. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 287.

⁴² William of Tyre, *A History of Deeds*, 2: 304-305.

⁴³ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve Mebâsinî'l-Yûsufiyye, Sîret-u Selâhaddin-i Eyyûbi* (Kahire: Müessesetü'l-Hendâvî, 2012), 30; Şihâbüddin en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûnî'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Vesâik, 1423), 28: 342-43.

⁴⁴ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 2: 191.

⁴⁵ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, 17, 34-35.

⁴⁶ İbn Vâsıl, *Müferricü'l-Kurûb fi Abbâri Beni Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl v. dğr. (Kahire: el-Matbaatu'l-Emiriyye, 1377/1957), 2: 18.

⁴⁷ Bkz. Harold Lamb, *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*, trc. Sinem Ceviz (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 1.

⁴⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2: 351.

2. Kudüs'ün Fethi ve İlk Hutbe

1183 yılında Halep'e de hâkim olan Selahaddin,⁴⁹ gücünü daha da artırınca Haçlılar üzerine yoğunlaşarak, onları yok etmek ve Kudüs'e giden yolu açmak için fırsat gözetmeye başladı. Önce 1187'de Kudüs yakınlarındaki Nâsıra'da anlaşma şartları dâhilinde ilerleyen ordusunu taciz eden ve aniden onlar üzerine saldıran müteceviz bir şövalye birliğini imhâ ederek Haçlıların birbirlerine düşmelerini sağladı. Ardından da kısa bir süre sonra Temmuz 1187'de de Suriye ve Filistin topraklarının birleşik büyük ordusunu Taberiye gölü civarındaki Hittin Savaşı'nda ağır bir hezimete uğrattı.⁵⁰ Selahaddin'in şimdiki hedefi Kudüs idi ve Sultan hiç vakit kaybetmeden sahil yolundan kuzeye doğru ilerleyerek Eylül ayında Kudüs önlerine geldi. Kutsal şehir, Hittin'den kurtulan Haçlılar tarafından müdafaa edilmeye çalışılmış, ancak şehrin kısa sürede Müslümanların eline geçeceği belli olmuştu. Haçlılar, yaklaşık doksan yıl önce kan ve zulüm ile ele geçirdikleri şehri, aynı akıbete uğramamak için başta kutsal yerler olmak üzere kentin her tarafını yıkma tehdidi ile Selahaddin'i anlaşmaya razı ettiler. Ardından da şehirdekiler belirli bir fidye vermek karşılığı ellerini kollarını sallayarak, Selahaddin'in ele geçiremediği sahildeki Sür şehrine doğru güvenle çekip gittiler.⁵¹

Endüslü seyyah İbn Cübeyr'in (ö. 1217), "atının eyeri onun tahtıdır; dur durak nedir bilmez" diye tanıttığı Selahaddin,⁵² nihâyet Hz. Muhammed'in miraca çıktığı şehri ele geçirdi. Büyük bir tevafuk, Hz. Muhammed'in miraca urûc ettiği gece Kudüs'e büyük sevinç gösterileri arasında girdi. Tarih 27 Recep 583/2 Ekim 1187 idi.⁵³ Selahaddin'in, Kudüs'e girmesini bir müddet geciktirerek özellikle Mirac sabahı olan Cuma günü şehre girdiğini iddia edenler

⁴⁹ Ebü Şâme, *Ravzateyn*, 3: 113.

⁵⁰ Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Futuhâtı Tarihi, 889-1269", *İÜEF Yayınları, Tarih Seminerleri Dergisi, Metin ve Vesikalar*, trc. Hrant D. Andreasyan, (İstanbul: Milli Mecmua Basımevi, 1937), 213-14; Nadir Karakuş, "Haçlı Acımasızlığının Uç Örneği, Châtillonlu Renaud", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1) (2018), 91-118; a. mlf., "Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları", *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 45 (2018), 51-74.

⁵¹ Stanley Lane Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem* (London-New York: G. P. Putnam's Son, 1898), 226-29.

⁵² İbn Cübeyr, *er-Rihle: Endülüs'ten Kutsal Topraklara*, trc. İsmail Güler (İstanbul: Selenge Yayınları, 2013), 219.

⁵³ İbn Şeddâd, *en-Nevâdiru's-Sultâniyye*, 54.

de vardı.⁵⁴ İlerleyen olaylar bu tezin doğruluğunu tasdik eder mahiyette idi. Kudüs'e giren Selahaddin ve ordusu yoğun bir faaliyet içine girerek Kutsal şehri Kubbetü's-Sahrâ'nın üzerindeki büyük haçtan tutunuz, ahır haline getirilen Mescid-i Aksâ'ya kadar her tarafı temizledi.⁵⁵ Buraların kirden ve küfürden arındırılması işinin kendisine tevdi edildiği Selahaddin'in yeğeni Takıyyüddin Ömer, Kubbetü's-Sahrâ'yı ve Mescid-i Aksâ'yı temizleyerek burası için yüklerle gülsuyu getirtmiş ve burasını gülsuyu ile yıkamıştı.⁵⁶ Bu gülsuyunu Dımaşk'tan Kudüs'e getiren kişinin de Selahaddin'in kız kardeşi olduğu aktarılır.⁵⁷ Suriye'de Dımaşk bölgesinde havası, suyu ve gülü ile maruf olan Mizze'de modern denilebilecek metotlarla gülsuyu elde ediliyordu.⁵⁸ Muhtemelen kutsal mekânların yıkandığı bu gülsuyu da Mizze'den getirilmişti.

Bundan sonra yapılması gereken en önemli şeylerden birisi de Cuma namazının kılınacağı bu kutsal mabede, hutbenin okunacağı bir minber yerleştirmeye gelmişti. Selahaddin hutbenin en güzel şekilde okunması için bir minbere ihtiyaç duydu ve en güzel minberin camiye getirilmesini istedi. Selahaddin'den önce onun efendisi olan Nureddin, Kudüs'ü ele geçirdiği zaman Mescid-i Aksâ'ya yerleştirilmek üzere bir minber yaptırmış ve bu minberi de Halep'teki bu işin en iyi ustası olan el-Aharîni adlı bir marangoza inşâ ettirmişti.⁵⁹ Derhal Helep'e haber gönderildi ve bu minber Kudüs'e getirildi ve Aksâ camiindeki yerine konuldu.⁶⁰ Minberin Halep'ten getirildiğini esas alacak olursak, Selahaddin'in Kudüs'e girmek için belli bir süre hazırlık yaptığını ve bu hazırlıkları yaparken de şehre girişini Mirac sabahı olan Cuma gününe denk getirdiğini rahatlıkla anlarız. Müslümanların Kudüs'e girişini kendisinden nakletmeye çalıştığımız İbn Şeddâd, eserini Selahaddin'in faziletlerine ve erdemine tahsis ettiği için bu

⁵⁴ Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, 205.

⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10: 155-56.

⁵⁶ Ali Muhammed Sallâbi, *Eyyûbi Devleti, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fetbi*, trc. Şerafeddin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2010), 616-17.

⁵⁷ Simon Sebag Montefiore, *Bir Şehrin Biyografisi, Kudüs*, trc. Cem Demirkan (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016), 212; 256.

⁵⁸ Abdulhalık Bakır, *Ortaçağ İslâm Dünyasında İtriyat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi* (Ankara: Şahıs Yayını, 2000), 118.

⁵⁹ Max Van Berchem, *Corpus Inscriptionum Arabicarum: Jerusalem Haram* (Paris: E. Leroux, 1903), 3: 398-400.

⁶⁰ Helen Nicholson, *The Crusades*, (London: Greenwood Press, 2004), 12.

gibi ayrıntıları yazarak Sultan'ı üzmetten kuvvetle kaçınmış olmalıdır. Bu arada batılı bir tarihçinin, minberin Halep'te yaklaşık yirmi yıl Kudüs'te bir dinsel propaganda aracı olarak bekletildikten sonra, kınından çıkarılmış bir kılıç gibi Kudüs'e gönderildiğine dair ifadeleri de oldukça çarpıcıdır.⁶¹

İbnü'l-Esir de, minberin yirmi yıl önce Nureddin tarafından Halep'teki ustalara yaptırıldığını bildirir. Onun anlatımına göre, Nureddin Halepli marangozlara minberi en kusursuz şekliyle emsali görülmedik bir tarzda yapmalarını emretmiş ve "Onu Kudüs'te dikilmek üzere yaptık" demişti. Selahaddin'in Mescid-i Aksâ'ya yerleştirilmek üzere yapılmasını istediği minberin yerine Halep'teki bu minber hatırlanarak getirtilmişti. Yine İbnü'l-Esir'den bu emsalsiz minberin birkaç yılda yoğun bir çalışmadan sonra bitirildiğini öğreniyoruz.⁶²

Resim 1-2: Nureddin Zengî'nin Mescid-i Aksâ'ya konulmak üzere Halep'te yaptırdığı minberden detaylar. Kaynak: Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, 176-77.

⁶¹ Bkz. Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, 175.

⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10: 158.

Bu sanat şaheseri minberin, Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'ya konulmak için yirmi yıl önce yapıldığını yeniden hatırlayacak olursak, Nureddin'in 1154'de Dimaşk'a hâkim olması ve Mısır'ı da ele geçireceğine dair güçlü hisleri onu böyle bir girişime yönlendirmiştir. Mısır'ı da aldıktan sonra birleşik bir İslâm ordusu ile Kudüs'ü ele geçireceğini çok iyi bilen Nureddin bu önsezi ve duyarlılığı ile Selahaddin'e de ilham kaynağı olmuştur. Bir Zengî tarihçisi olup, duyguları Nureddinden tarafa ağır basan İbnü'l-Esir de bu gerçeği vurgulayarak, minberin yapılmasının Nureddin'in ileri görüşlülüğünün bir sonucu olduğunu vurgular.

Hazırlıkların bu şekilde tamamlanmasından sonra sıra hutbenin okunmasına gelmiştir. Selahaddin'de ve ordusunda, hutbenin yeniden Abbasi halifesi adına okunacak olması büyük bir heyecana da sebep olmuştu. Aslında Nureddin ve Selahaddin belki de çok daha büyük bir heyecanı çok önceleri Mısır'da yaşamışlardı. Selahaddin ve amcası Şirkûh, Mısır'a hâkim olmalarına rağmen Mısır'da hutbe, halâ Fatimî halifesi el-Âdid adına okunmakta idi. Şirkûh'un Mısır'a hâkim olduğu yıl olan 1169'da durum bu merkezde idi. Onun ölümünden sonra da Selahaddin hutbeyi el-Âdid adına okutmaya devam etti. Yaklaşık iki asır Mısır'da hüküm süren Şîlik her tarafa kök saldı için Selahaddin Mısır'daki iktidarını Fatimî halifesi adına sürdürüyor, bu arada sık sık Ermeni ve Sudanlı askerlerin isyanları ile uğraşıyordu.⁶³ Bu arada Abbasi halifesi Müstazî-Biemrillâh da (1170-1180) Nureddin'e mektuplar yazarak Mısır'daki hutbenin Şîi halife el-Âdid adına değil kendi adına okunmasını istiyordu.⁶⁴

Nureddin'in de kanaati halife ile aynı istikamette idi ve bundan dolayı Selahaddin'e hutbeyi Abbasi halifesi adına okutmasını emrediyordu. Nureddin adına hareket etmesine rağmen Mısır'daki iktidarı el-Âdid'a dayanan Selahaddin, hutbeyi Abbasiler adına okutmamakta devam ediyordu. Selahaddin, kaçamaklı cevaplarla Nureddin'i oyaladığı için Zengî, kendisine itaat edilmediği takdirde bizzat Mısır'a gelerek kendisine karşı zor kullanacağı tehdidinde bulunuyordu. Selahaddin de derhal harekete geçerek

⁶³ Ebû Şâme, *Ravzateyn*, 2: 134-37.

⁶⁴ Nikita Elisseeff, *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./1118-1174)* (Damascus: Institut Francais De Damas, 1967), 2: 667-69.

gerekli önlemleri almıştı. Fakat bu konuda ilk adım atma cesaretini Musullu bir din adamı gösterdi ve Kahire'deki Ulucamii'nde minbere çıkarak 10 Eylül 1171'de Abbasî halifesi adına ilk hutbeyi okudu, daha sonra da bütün Kahire ona uydu. Okunan bu hutbe, artık iki asır devam eden Fatımî devletin de sonunun geldiğini ilân ediyordu.⁶⁵

Bu olaydan on altı yıl sonra Selahaddin ikinci bir coşku yaşayacaktı ve şimdi Kudüs'te Mescid-i Aksâ'da uzun bir aradan sonra ilk Cuma namazı kılınacaktı. Bu büyük sevinç anında ilk hutbeyi okumak için Sultan'ın etrafındaki din adamları kendilerine bir işaret bekliyor, bu şerefe kendilerinin nail olmasını umuyorlardı. Sonunda Selahaddin bu iş için Dımaşk kadısı olan Muhyiddin İbnü'z-Zekî'yi (ö. 1192) seçmişti.⁶⁶ İbnü'z-Zekî aynı zamanda Eyyübî ailesi ile yakın ilişkiler kurmuş ve Dımaşk'taki Benû ez-Zekî hanedanının da önde gelen kişilerinden biri idi. Selahaddin 1183'de Halep'i ele geçirdiğinde, İbnü'z-Zekî burada mahkeme başkanı olmuş ve daha sonra da Dımaşk kadılığına getirilmişti.⁶⁷ Kendisinden önce de Muhyiddin'in dedesi ve babası Dımaşk'ta Selahaddin'in mahkemelerinde kadılık yapmışlardı.⁶⁸ Selahaddin böylece kendisine bağlı bu âlim zâta ve ailesine karşı, vefasını da göstermiş oluyordu.⁶⁹ İbnü'z-Zekî de Selahaddin'in güvenini boşa çıkarmamış ve hutbesinde onun zaferini Hz. Muhammed'in 625'de Mekke müşriklerine karşı kazanmış olduğu Bedir Savaşı'na benzeterek, cemaatteki coşkuyu doruk noktasına çıkarmayı bilmişti. O, ayrıca

⁶⁵ İbn Şeddâd, *en-Nevädirü's-Sultâniyye*, 32; Ebü Şâme, *Ravzateyn*, 2: 189-90; İbn Kâdı Şuhbe, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi's-Sireti'n-Nüriyye*, thk. Mahmud Zâid, (Beirut, yy, 1971), 175-182; Eymen Fuâd Seyyid, *ed-Devletü'l-Fâtımiyye fi Mısr* (Kahire: yy. y., 1992), 241-42; Gregory Abü'l-Farac, *Abü'l-Farac Tarihi*, trc. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1987, 2: 414; M. Süheyl Takkûş, *Târibü'l-Fâtımiyyin, fi Şimâli İfrikiyye ve Mısr ve Bilâdi's-Şam* (Beirut: yy. y., 2001), 523; Runciman, *Haçlı Seferleri*, 2: 329.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10: 158.

⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâ'iz-Zamân*, thk. İhsan Abbas (Beirut: Dâru Sâdir, 1994), 7: 89; Şihâbüddin en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423), 28: 405; Kalkaşandî, *Subhü'l-Aşâ fi Smâati'l-İnşâ* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.), 12: 289.

⁶⁸ Kutbeddin el-Yunîni, *Zeylü Mir'âti'z-Zaman* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmi, 1413/1992), 4: 315.

⁶⁹ Cobb, *Haçlı Seferleri*, 279.

Selahaddin'i, kutsal toprakların koruyucusu ve savunucusu olarak tanıtarak, Sultan'ı haça tapanların hakkından gelen kimse olarak nitelendirmişti.⁷⁰

Hutbe'de İbnü'z-Zekî tarafından Allah'a şükür ağırlıkta iken onun birliği ve sıfatları da sık sık vurgulanmıştı. Bunun yanında Kudüs'ün mukaddes yönü ön plana çıkarılmış ve kıyamet günü insanların toplanacağı ve dirilişin gerçekleşeceği mekân olduğuna dikkat çekilmişti. Hutbenin beklenen cümleleri olan, Kudüs'ün miraca tanıklık etmesi ve Müslümanların ilk kiblesi olduğu da yine bu konuşmada vurgulanmıştı. Dua cümlelerinde de Selahaddin'e özel bir yer ayrıldı ve Hz. Muhammed'e verdiği hizmetlerden dolayı Allah'ın Sultan'a en güzel mükâfatı bahşetmesi istendi. İbnü'z-Zekî, cihadın bitmediğini ve cihada devam edilmesi gerektiği ile ilgili de konuşmasında etkileyici cümleler kullanarak Haçlılarla mücadelenin sürmesine vurgu yaptı. Konuşmasında İsrâ Suresi'nin son ayeti ile⁷¹ İhlâs Suresini okudu.⁷²

Bu okunan Kur'an âyetleri arasında, yüz on ikinci sûre olan İhlâs Suresi'nin olması Carole Hillenbrand'ın dikkatini çeker. Hillenbrand, bu surenin okunmasında, İhlâs Suresi'nin Emevî Halifesi Abdümelik b. Mervan'ın (685-705) yaptırdığı Kubbetü's-Sahrâ'nın iç mekânında yazılı olmasının büyük etkisi olduğunu iddia eder.⁷³ Son derece zorlama bir tespitte bulunan Carole Hillenbrand, tevhîd inancının en veciz ifadesi olan bu önemli sûrenin, İslâm esaslarının özünü teşkil ettiğini ve Kur'an'ın üçte birine denk sayıldığını düşünmez.⁷⁴ Durum ne olursa olsun hutbede okunan ayetler ve vurgulanan hakikatler Haçlılar ile mücadele ve cihad arzusunun tükenmemesi açısından oldukça önemlidir. Ancak hutbede Nureddin Zengî ile ilgili herhangi bir ifadenin geçmemesi dikkatleri çekmektedir. Belki bundan dolayı olsa gerek Kudüs'ün fethine geniş bir yer veren Zengî taraftarı tarihçi İbnü'l-Esir, hutbenin okunuşunu birkaç cümle içinde zik-

⁷⁰ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4: 229.

⁷¹ "Hamd, çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zillet ve âcizliğin gerektirdiği bir yardımcıya ihtiyacı bulunmayan Allah'a mahsustur" de ve O'nu tekbir ile yücelt." İsrâ, 17/111.

⁷² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4: 230-31.

⁷³ Hillenbrand, *Haçlı Seferleri*, 344.

⁷⁴ Bkz. Zemahşerî, *Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzil* (Beyrut: yy. y., 1366/1947), 4: 299; Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'an", 13, 14.

rederek sadece hutbeyi İbnü'z-Zekî'nin okuduğunu bildirir.⁷⁵ Bu ifadeleri ile de Nureddin'e yer verilmemesine olan kırgınlığını dile getirir gibidir.

Cuma hutbesi okunmuş, kutsal mabetler kirden ve haçtan arındırılmıştı; ancak Haçlı seferleri devam ediyordu ve tam bir asır daha devam edecekti. Bundan sonra Selahaddin yaklaşık iki yıl Akkâ'yı Haçlılara karşı müdafaa edecek ve burasını sonunda Haçlılara teslim etmek zorunda kalacaktı. Avrupa'dan karadan ve denizden gelen Haçlı dalgaları Akkâ-Yafa arasını Selahaddin'den geri almalarına rağmen Kudüs'ü ele geçirmeyi başaramayacaklardı.⁷⁶ Bundan sonra topraklarında üç büyük Haçlı seferi daha gören Suriye ve Filistin bölgesi, yeni kahramanlar ve büyük liderlerle kendisini savunmaya devam edecekti. Kudüs'ü kurtarmak nasıl Nureddin ve Selahaddin'e nasip olmuşsa, Haçlıları da Filistin sahillerinden tamamen silip süpürmek Memlûklere nasip olacaktı. Tarihi sadece bir kahraman değil, kahramanlar yazmaya devam edecek, yeni Haçlı seferleri 1291'den sonra da Osmanlılara ve Endülüse kayarak, sergüzeştini günümüze kadar uzatacaktı.

Sonuç

1095'de Fransa'nın Clermont kentinde düzenlenen konseyde, Papa II. Urbanus'un Kudüs'ü Müslümanların elinden kurtarmak için yaptığı Haçlı seferi çağrısı, kutsal mekânları kurtarmak gayesinden çıkmıştı. Sefer sonucu Haçlılar, Suriye ve Filistin'e yayılarak, Müslümanlar arasındaki bölünmüşlükten de faydalanıp, burada dört adet Haçlı devletçliğini kurmayı başarmışlardı. Bunlardan birisi de Kudüs'te kurulan Haçlı Krallığı idi. İslâm âlemini derin bir üzüntüye sevk eden bu elîm olaydan sonra, Müslümanların kendi iç kavgalarından ve bölünmüşlüklerinden kurtulması neredeyse yarım asır aldı. Ancak bu da tam bir bütünleşme değildi ve sadece birliğin temeli atılmış, Müslümanların Haçlılar ile mücadele edip onlarla baş edebileceği gerçeği anlaşılmıştı.

⁷⁵ Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 10: 158.

⁷⁶ Bkz. Ernoul, *Kronik, Haçlı Seferleri Tarihi, Selhaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Fethi*, trc. Ahmet Deniz Altunbaş, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), 213; Nadir Karakuş, "Selahaddin Eyyübi ve Akkâ Savunması", *Uluslararası Selahaddin Eyyübi Sempozyumu, 23-25 Eylül 2016/Siirt*, ed. Necati Sümer-Ahmet Aktaş (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 523-540.

Bundan sonra Müslümanların bütünlüğünü sağlayan ilk lider Nureddin oldu ve 1154'de Dımaşk'ı fethederek Suriye'yi, 1171'de de Mısır'a hâkim olarak İslâm toplumunu bir araya getirmeyi başardı. Böyle büyük başarıları elde etmek için sadık kumandanlara ve kahraman askerlere ihtiyaç vardı ve Şirkûh ve yeğeni Selahaddin ona bu başarıları elde etmelerinde büyük katkı sağlamışlardı. Mısır'da yaklaşık iki asır devam eden Şii Fâtîmî idaresi sona erdirilmiş, Cuma hutbesi yeniden Abbasiler adına okutulmuştu. Şimdi sıra Kudüs'e gelmişti ve Hz. Muhammed'in miraca yükseldiği ve Müslümanların ilk kiblegâhı, Haçlıların elinden kurtarılmalı idi. Nureddin 1174 yılında ölünce, bu iş Selahaddin'e kalmış ve Sultan Selahaddin 1187 yılında Kutsal Şehri ele geçirerek burada ilk Cuma namazını kılmıştı. Cuma namazının kılınması ve kutsal mekânların bu önemli âna hazırlanmasında, Kudüs'ü kurtaran kişilerin Nureddin ve Selahaddin oldukları cereyan eden bazı ayrıntılar arasında kolayca görülebiliyordu.

Mescid-i Aksâ ve hemen onun yakınındaki Kubbetü's-Sahrâ kirden ve haçtan arındırılmıştı. Mü'minlerin kalbi sevinçle dolmuş, bu anın hazzını coşku ile idrâk etmişlerdi. Ancak Haçlı seferleri bitmemişti ve Avrupa'dan akın akın Haçlılar Kudüs'ü kurtarmak için yola çıkmışlardı. Haçlıların bir sel dalgası halinde karadan ve denizden durmadan Suriye ve Filistin'e akmalarının önünde birlik ve beraberlik ile ancak durulabilirdi. Bundan sonraki Haçlı seferlerinde, bu iman olduğu sürece başarılı olunmuş ve zafiyete düşüldüğü zaman da başarısız olunarak esaret halkası tekrar Müslümanların boynuna takılmıştı. Savaşları kazanan kılıçlar değil, bu kılıcı elinde tutan inançlı insanlardı. Kudüs'te ilk hutbeyi okuyan İbnü'z-Zekî de âlim kişiliği ile böyle bir insandı. Bu gerçek, yeni Haçlı seferleri ile başa çıkabilmek için de en gerek duyulan ve en önemli şeydi.

Kaynakça

Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. trc. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1950.

Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud. *Müsâmeretü'l-Abbâr*. trc. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.

Albert of Aachen. *History of the Journey to Jerusalem, The Early History of the Latin*

- States, 1099-1119*. ed. Susan B. Edgington. England: Ashgate Publishing Company, 2013.
- Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. trc. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı, 2014.
- Azîmî, Ebû Abdullah Muhammed. *Azîmî Tarihi, Selçuklular İle İlgili Bölümler, 1037-1144*. trc. Ali Sevim. Ankara: TTK Basımevi, 2006.
- Bakır, Abdulhalık. *Ortaçağ İslâm Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*. Ankara: Şahıs Yayını, 2000.
- Barber, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. trc. Berna Ülner. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.
- Becker, Alfons. "Papst Urban II. (1088-1099)". *Schriften der Monumenta Germaniae Historica* 19. 2 vols. Stuttgart: Hiersemann, 1964-88.
- Belâzurî. *Fütûhul-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. trc. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları 2013.
- Cahen, Claude. *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*. trc. Mustafa Daş. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- Cahen, Claude. "La Turquie pre-ottomane". *Varia Turcica*,. 7, İstanbul: Divit, 1988.
- Cevzî, Cemâleddin. *Târîhu Beyti'l-Mukaddes*. thk. Muhammed Azb. y.y, Mektebetü's-Sekafeti'd-Dîniyye, t. y.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. trc. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Ebû Şâme el-Makdisî. *Kitabu'r-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Salâbiyye*. thk. İbrahim ez-Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebu'l-Fidâ. *Takvîmu'l- Büldân: Ebu'l-Fidâ Coğrafyası*. trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2017.
- Elisseef, Nikita. *Nur Ad-Din Un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades (511-569 H./1118-1174)*. Damascus: Institut Francais De Damas, 1967.
- Ernoul. *Kronik, Haçlı Seferleri Tarihi, Selbaddin Eyyübi ve Kudüs'ün Fethi*. trc. Ahmet Deniz Altunbaş. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Eymen Fuâd Seyyid. *ed-Devletül-Fâtımiyye fi Mısr*. Kahire: yy. y., 1992.

- Fliche, Augustin. "Urbain II et la Croisade". *Revue d'histoire de l'eglise de France*, 13 (1927), 289-306.
- Fulcherius Carnotensis. *Fulcher of Chartres, A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*. trc. F. Rita Ryan. Knoxville: University of Tennessee Press, 1969.
- Gaon, Saadia. *Dictionnaire de la Bible*. Paris: Avec Privilege Du Roi, 1912.
- Hamilton, Bernard. "The Impact of Crusader Jerusalem on Western Christendom". *Catholic Historical Review* 80 (1994), 695-713.
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Harold Lamb. *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*. trc. Sinem Ceviz. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. trc. Enver Ziya Karal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Hillenbrand, Carole. *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, trc. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Holt, P. M. *Haçlılar Çağı, XI. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. trc. Özden Arıkan. İstanbul: Numune Matbaacılık, 1986.
- Isfahâni, İmâdeddin Kâtip. *el-Fethü'l-Kussî fi'l-Fethi'l-Kudsî*. y.y, Dâru'l-Menâr, 1425/2004.
- İbn Cübeyr. *er-Rıhle: Endülüsten Kutsal Topraklara*. trc. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları, 2013.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtedei ve'l-Haber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1408/1988.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.
- İbn Havkal. *10. Asırda İslâm Coğrafyası*. trc. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- İbn Hurdazbih. *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. trc. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.
- İbn Kâdi Şuhbe, *el-Kevâkıbü'd-Dürriyye fi's-Sireti'n-Nüriyye*, thk. Mahmud Zâyid, Beyrut: yy, 1971.
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut, by. y., 1388/1968.

- İbn Şeddâd. *en-Nevâdiru's-Sultâniyye ve Mehâsini'l-Yüsufiyye, Siret-u Selâhaddin-i Eyyûbi*. Kahire: Müessesetü'l-Hendâvi, 2012.
- İbn Vâsil. *Müferricü'l-Kurûb fi Abbâri Beni Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl v. dğr. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Zübdetül-Haleb fi Târihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. tsh. Muhammed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Kalânisi. *Şam Tarihine Zeyl*. trc. Onur Özatağ. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1953.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Acımasızlığının Uç Örneği, Châtillonlu Renaud". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (1) (2018), 91-118;
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Düşman Kardeşler, Rıdvan ve Dukak". *İstem*. yıl: 16, sayı: 32 (2018), 259-277.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Menbic". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. sayı: 11 (3) (2018), 2072-2086.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinde Üç Kadın ve İslâm Birliğinin Sağlanması". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 43 (2017), 253-282.
- Karakuş, Nadir. "Haçlı Seferlerinden Moğol İstilasına Tarihin Tanığı, Harim Kalesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: 19, sayı: 1 (2017), 53-85.
- Karakuş, Nadir. "Müslümanlara Esir Düşen Haçlı Soyluları". *Necmeddin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 45 (2018), 51-74.
- Karakuş, Nadir. "Selahaddin Eyyûbi ve Akkâ Savunması". *Uluslararası Selahaddin Eyyûbi Sempozyumu, 23-25 Eylül 2016/Siirt*. ed. Necati Sümer-Ahmet Aktaş. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Karakuş, Nadir. "Trablus'ta Bir Emirlik: Benû Ammâr". *İstem*. sayı: 16, cilt: 31 (2018), 69-85.
- Karakuş, Nadir. "XII. ve XIII. Yüzyıllarda Dımaşk ve Haçlılar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt: 22, sayı: 1 (2018), 189-213.
- Karakuş, Nadir. *Haçlı Seferlerinde Haşhaşiler*. İstanbul: Mana Yayınları, 2018.

- Lane-Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Jerusalem*. London-New York: G. P. Putnam's Son, 1898.
- Yaacov Lev, *State and Society in Fatimid Egypt*, Arab History and Civilization: Studies and Texts, 1 Leiden: Brill, 1991.
- Madden, Thomas F. *The Concise History of Crusades*. New York: Rowman&Littlefield, 2014.
- Makdisî. *Ahsenüt-Tekâsim, İslâm Coğrafyası*. trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Matzke, Michael. "De origine Hospitalorum Hierosolymitanorum – vom klosterlichen Pilgerhospital zur internationalen Organisation". *Journal of Medieval History* 22 (1996), 1-23.
- Montefiore, Simon Sebag. *Bir Şehrin Biyografisi, Kudüs*. trc. Cem Demirkan. İstanbul: Pegasus Yayınları, 2016.
- Munro, Dana C. "The Speech of Pope Urban II at Clermont, 1095". *American Historical Review*, 11 (1905-6), 231-42.
- Nicholson, Helen. *The Crusades*. London: Greenwood Press, 2004.
- Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferleri 1096-99*. trc. L. Ece Sakar. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2013.
- Odo de Deuil. *The Journey of Louis VII to the East*. edit. W. T. H. Jackson. Paris: Waquet, 1949.
- Paine, Mike. *Haçlı Seferleri*. trc. Cumhuriyet Atay. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.
- Nüveyrî, Şihâbüddin. *Nihâyetül-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- Kalkaşandî. *Subhul-Aşâ fi Sınâati'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Ömerî, Şihâbeddin b. Fazlullah. *Mesâlikül-Ebsâr, Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim*. trc. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Râvendî. *Râhatüs-Sudûr ve Âyetüs-Sürûr*. trc. Ahmed Ateş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. trc. Fikret İşıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Eyyûbi Devleti, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Yeniden Fethi*. trc. Şerafeddin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2010.
- Sevim, Ali. *Suriye Selçukluları*. Ankara, Dil ve Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1981.

- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fi Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât v. dğr. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 1434/2013.
- Sivan, Emmanuel. *L'Islam et la Croisade*. Paris: y.y., 1968.
- Takkûş, M. Süheyl. *Târihu'l-Fâtımiyyîn, fi Şimâli İfrikiyye ve Mısr ve Bilâdiş-Şam*. Beyrut: yy. y., 2001.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*. trc. Hrant Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Van Berchem, Max. *Corpus Inscriptionum Arabicarum: Jerusalem Haram*. Paris: E. Leroux, 1903.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. trn. Emily Atwater Babcock. New York: Columbia University Press, 1943.
- Yunîni, Kutbeddin. *Zeylü Mir'âti'z-Zaman*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1413/1992.
- Zemahşerî. *Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzil*. Beyrut: yy. y., 1366/1947.